

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ

ХЕРСОНСЬКІ МОТИВИ ПРОФЕСОРА А.П. ЛИТВИНЕНКА – ДИРЕКТОРА ЦЕНТРАЛЬНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО НАУКОВОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ (1923-1924 РР.)

Підготовка до урочистостей з нагоди 100-річчя Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України відповідно до постанови Верховної Ради України № 1807-VIII від 22 грудня 2016 р. «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році» та Указу Президента України № 17/2016 від 22 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення подій Української революції 1917-1921 років» спонукала зважливо, з широким персоніфікованим наповненням знову повернутися до історії установи. Тривалий час, насамперед за радянської доби, вважалося, що книгозбірня розпочала свою роботу 31 жовтня 1921р., а не 16 липня 1917 р. згідно з відповідною постановою Української Центральної Ради.

Існували «білі плями» в непрості 20-40-і рр. минулого століття, не було інформації щодо керманців бібліотеки. Лише нещодавно вдалося більш-менш відтворити біографії четвертого (Лебединський В.А.) та п'ятого директорів (Корнєєв О.Ф.). Поки не знайдено відомостей про першого її очільника – вченого-агронома, латвійця Г.О. Коха. Хоча, його внесок у становлення бібліотеки як головної галузевої книгозбірні аграрної галузі України протягом 1917-1923 рр. фактично доведений. Продовжуються архівні пошуки щодо третього керманця – уродженця Полтавщини, учня Ф.К. Вовка, соратника академіка В.І. Вернадського, першого офіційного співробітника Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України, фундатора та першого директора Державного заповідника ім. Т. Шевченка А.З. Носова. Однак тривалий час зовсім невідомою залишалася творча доля другого директора установи – Андрія Павловича Литвиненка.

На жаль, не знайдено особистої справи А.П. Литвиненка як працівника Народного комісаріату земельних справ УСРР та Народного комісаріату освіти УСРР. Фактично єдиним документом є інформація у «Віснику сільськогосподарської науки» – офіційному друкованому органі Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ), що підтверджує факт його призначення 29 грудня 1923 р. директором Центральної сільськогосподарської бібліотеки (ЦСГБ) створеного 1 листопада 1918 р. СГНКУ на чолі з академіком В.І. Вернадським, що є предтечею сучасної Національної академії аграрних наук України. Відомо, що на цьому зібранні Пленуму було остаточно вирішено про переїзд підрозділів СГНКУ до Харкова. Серед установ, що мали залишитися через неможливість повноцінного відновлення діяльності та відсутність відповідних приміщень, була і ЦСГБ. Поки що не знайдено достовірних документів, які б засвідчили,

чим жила установа в цей період. Але факт, що вона не занепадала і не втратила своєї ролі та значення для аграрної галузі, є беззаперечним.

У книгозбірні працювали шість осіб. Територіально вона продовжувала функціонувати в Києві по вул. Великій Васильківській, 19 на другому поверсі приміщення консисторії (хлібні) Софії Київської. Свою роботу відповідно до нового статуту СГНКУ від 6 липня 1923 р. спільно координувала з бібліографічно-бібліотечним бюро на чолі з К.В. Дубняком. Вона продовжувала досить активно комплектуватися та видавати двотижневий «Бібліографічний вісник». Також бібліотека займалася опрацюванням отриманих «Анкет для обслідування сільськогосподарських наукових установ і наукової сільськогосподарської діяльності на Україні» в частині спеціальних наукометричних досліджень щодо формування бази даних офіційних друкованих органів науково-дослідних установ УСРР аграрного профілю та створення довідника-показника галузевих наукових працівників. Крім того, разом з усіма співробітниками, хто залишився в Києві, долучилася до забезпечення повноцінного розгортання створеної ще в 1920 р. Київської філії СГНКУ, що значно розширила свої функції після переведення Комітету до Харкова.

Переконаний, що А.П. Литвиненку вдалося успішно налагодити діяльність ЦСГБ СГНКУ і передати владні повноваження новопризначеному 16 серпня 1924 р. директору, ще одному полтавцю А.З. Носову. Таке збіглося з рішенням Наркомзему УСРР – створити на основі своєї книгозбірні Центральну сільськогосподарську бібліотеку в Харкові, а в Києві бібліотечну установу реорганізувати в її філію. Ось практично і вся інформація про директорство А.П. Литвиненка.

Інші відомості щодо окремих сторінок біографії А.П. Литвиненка вдалося реконструювати завдяки знайденій у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) «Слідчій справі №272/20507». Її склав 27 квітня 1931 р. уповноважений секретно-політичного відділу Київського оперативного сектору Державного політичного управління УСРР С.С. Брук у вигляді постанови про початок слідства, обрання запобіжного заходу і висунення звинувачення науковому співробітнику Інституту соціалістичної реконструкції сільського господарства, професору А.П. Литвиненку, який проживав у м. Харкові по вул. Стрелецькій, буд. 20, кв. 10, за те, що він «...був членом к. р. організації, яка ставила за мету повалення існуючого ладу шляхом зворотного повстання на допомогу інтервенції». Тим самим, А.П. Литвиненку висунули звинувачення за стат-

тею 54-4 Кримінального кодексу УСРР. Керуючись статтями 142, 144, 145 і 156 Кримінально-процесуального кодексу, було прийнято рішення про «... утримання під вартою у Київському Допр'є» (прим. Київський будинок суспільно-примусових робіт).

Але більше біографічних констатуючих даних надала інша «Слідча справа», що теж зберігається у ЦДАГО України, в якій знайдена «Анкета» А.П. Литвиненка, датована 13 вересня 1920 р. У ній зазначається, що він у той час вперше був заарештований як колишній офіцер царської армії, але звільнений з-під варті. З документа стає відомо, що А.П. Литвиненко народився 15 серпня 1884 р. у м. Миргороді Полтавської губернії у родині столяра. Загальну середню освіту здобув у Херсонському міському училищі. На жаль, невідомо, де отримав вищу. До подій 1917 р. мешкав у Херсоні разом із батьками, працював «агентом» і не мав жодних особистих статків. Під час Першої світової війни командував підрозділом розвідників у чині поручика 668 піхотного тисменицького полку. На цій посаді зустрів Лютневу і Жовтневу революції 1917 р., а потім демобілізувався. Від 1918 р. долучився до кооперативного руху на Херсонщині та став членом Української соціал-демократичної робітничої партії. Його прізвище від регіону значиться серед активних учасників другого Всеукраїнського кооперативного з'їзду в Києві у 1918 р. Разом із Б.М. Мартосом, Х.А. Барановським, П.П. Дібровою, Д.В. Коліусом та іншими входив до так званої групи «самостійників» щодо бачення майбутнього України. Протягом 1919-1920 рр. продовжував працювати, сповідуючи «... соціал-революційні ліві...» погляди, на кооперативній ниві на Херсонщині, а потім за наказом повітового воєнкому – військкерівником Кочубинського воєнкому з окладом 2350 руб. На момент першого арешту 13 вересня 1920 р. А.П. Литвиненко мешкав разом із дружиною Лідією Олексіївною (1887 р.н.) та двома дітьми 6 та 2 років у Херсоні по вул. 3-ій Форштадтській. Відтоді він потрапив на «оперативний облік» до всіх правоохоронних органів УСРР, і, як виявилось, залишався в «агентурному фонді» до 1955 р. як колишній офіцер білої армії.

Здається, що саме перший арешт спонукав А.П. Литвиненка у грудні 1920 р. залишити посаду військового керівника і разом з сім'єю на початку 1921 р. переїхати до Києва. Не встановлена дата початку його співпраці з СГНКУ. Найімовірніше, це збіглося з розгортанням від 1922 р. діяльності економічної секції Комітету на чолі з професором С.Ф. Веселовським, оскільки з-поміж іншого вона досліджувала проблеми кредитування для потреб сільськогосподарських кооператорів. Можливо, саме за її клопотанням після переїзду секції до Харкова А.П. Литвиненко й очолив ЦСГБ СГНКУ.

Після звільнення з посади директора книгозбірні з вересня 1924 р. А.П. Литвиненко перейшов на роботу старшим інспектором контрольно-ревізійної справи фінансово-оперативного відділу Київського губернського сільського банку (згодом міжокружного селянського банку). Він мешкав разом із родиною по вул. Стрілецькій, 6.20, кв. 10. Першочерговим завданням установи було надання виробничих

позик через сільськогосподарське кредитне товариство індивідуальним селянським господарствам, колективним об'єднанням, різноманітним сільськогосподарським кооперативам, земельним органам тощо, а також кредитування різних державних сільськогосподарських організацій: радгоспів, дослідних станцій та ін. Для цього Сельбанк залучав місцеві кошти та отримував кредити від держави через республіканський сільськогосподарський банк «Укрсельбанк». Завдяки інспекторам Сельбанку, що відслідковували видачу позик та їх використання, він був добре обізнаний зі станом справ у регіонах. Незважаючи на всілякі труднощі, інспекторська група на чолі з А.П. Литвиненком успішно забезпечувала весь процес не лише у розрізі Київщини, але й УСРР. Не випадково, від його думки залежала доля розміру та доцільність надання кредитування зацікавленим через Правління Сельбанку. В цей період він брав активну участь у роботі суспільних кооперативних об'єднань, читав лекції на різноманітних курсах, займався викладацькою діяльністю.

Восени 1927 р. А.П. Литвиненко почав працювати штатним професором Київського кооперативного інституту (ККІ). Навчальний заклад був створений у січні 1920 р. під назвою Український кооперативний інститут імені професора М.І. Туган-Барановського. Від лютого 1921 р. приєднаний до Київського інституту народного господарства (КІНГ) на правах окремого продовольчо-кооперативного факультету, який наступного року відокремлюється. На його основі починає функціонувати Вищий кооперативний технікум під керівництвом академіка К.Г. Воблого, який у січні 1927 р. перетворюється на Київський кооперативний інститут ім. Власа Чубаря (нині – Київський кооперативний інститут бізнесу і права). А. П. Литвиненко відразу потрапив до складу «старої професури» щодо стилю викладання, бачення місця і ролі кооперації в житті Радянської України. Він був серед тих викладачів, які активно сприяли налагодженню міжнародної співпраці навчального закладу з Українською господарською академією у м. Подебради (Чехія) та схвально ставилися до використання у вітчизняному науково-освітньому процесі підручників її викладачів, а саме: С.В. Бородаєвського, В.М. Доманицького, Б.М. Мартоса та ін. Користуючись високим авторитетом серед колег, наприкінці січня 1929 р. А.П. Литвиненко обраний профуповноваженим Київського бюро Секції наукових робітників, а восени 1929 р. – деканом факультету кредитної кооперації та членом правління навчального закладу. З осені 1930 р. він ще керував виробничою практикою, а потім паралельно виконував обов'язки завідувача навчальної частини інституту.

Упродовж 1928-1929 рр. А.П. Литвиненко брав активну участь у роботі науково-дослідної секції Товариства сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву. До кола його завдань належали питання кооперації для потреб оборони країни. Під час чергових військових навчань він виступив із доповіддю «Кооперація і оборона СРСР» у конференц-залі Київського кооперативного інституту, за що отримав високу фахову оцінку. Не випадково його обирають до складу президії секції. Свої піонерські напрацювання на цій ниві він узагальнив у

статті до збірки вищезазначеного товариства, яку, на жаль, так і не надрукували.

Прізвище А.П. Литвиненка значиться серед ініціаторів створення на основі агроекономічного відділення ККІ окремого Науково-дослідного інституту колективізації, що розпочав свою діяльність 15 липня 1930 р. Він мав стати заступником директора з виробничої практики, але Наркомзем УСРР не затвердив таку посаду, а запровадив іншу – завідувач організаційно-планового відділу. А.П. Литвиненко обійняв її з 25 грудня 1930 р. поряд з виконанням обов'язків ще й завідувача навчальної частини. У своїх наукових поглядах він виступав прибічником кооперативних теоретиків: француза Ш. Жида та німця Ф. Оппенгеймера. Щодо місця і ролі кооперації в УСРР, то підтримував 70-річний практичний англійський досвід. А.П. Литвиненко мав також власні наукові погляди на місце і роль бурякової кооперації, що у той час розгорталася для державних та орендованих кооперативних цукрових заводів по лінії Укрсільцукор. Він вважав, що, надавши їй певні законодавчі гарантії, можливо отримати значно більший зиск. Це дозволило б не просто підтримувати, модернізувати, а навіть будувати нові сучасні цукрові заводи. Він був переконаний, що, передавши через Вищу раду народного господарства і Цукротрест в оренду кооперації цукрові заводи, досить швидко можна було відновити світовий рівень виробництва всієї галузі до рівня світового, як у 1913 р.

Свої наукові теорії А.П. Литвиненко розробляв, насамперед, через науково-дослідну кафедру кооперації Народного комісаріату освіти УСРР при ККІ та доповідав на засіданнях Товариства економістів при Всеукраїнській академії наук. Разом із В.Г. Ганчелем, Болозевичем та П.П. Дібровою виступив одним з ініціаторів заснування вищезазначеної кафедри, що розпочала свою роботу з лютого 1927 р. на чолі з В.М. Целларіусом. Пізніше вона мала у своїй структурі чотири секції: 1) теорії та історії кооперації (завідувач – проф. К.О. Пажи́тнов); 2) обміну і розподілу (академік К.Г. Воблий); 3) фінансово-кредитна (проф. П.Ф. Височанський); 4) сільськогосподарської кооперації (проф. П.П. Діброва). На кафедрі працювали два штатних співробітники. Одним з них по фінансово-кредитній секції рахувався А.П. Литвиненко. Від імені кафедри його відряджали у серпні 1929 р. до Харкова та в березні-квітні 1930 р. у Баштанський район колишньої Миколаївської округи для виконання дослідницьких робіт: збирання статистичних даних з відображення реальної картини кредитування різноманітних соціальних прошарків українського селянства. Окремі з цих результатів були надруковані у «Працях науково-дослідчої кафедри кооперації». У квітні 1930 р. А.П. Литвиненко взяв участь у роботі Окружного зібрання колгоспників та єдиновласників у Миколаєві.

Разом з іншими провідними викладачами професор А.П. Литвиненко виступив проти приєднання ККІ до КІНГ, який запланував таке зробити на початковому етапі шляхом внесення змін до навчального плану на фоні суцільної русифікації лектури. У подальшому КІНГ пропонував здійснювати освітній процес з підготовки інструкторів, товарознавців і фінансистів через факультети на загаль-

них принципах кооперації, а не за окремими її напрямками. Прибічниками такого плану дій виступили професори М.Л. Мітіліно та Ф.І. Ковенько, академіки Л.М. Яснопольський і К.Г. Воблий. Однак правління ККІ через Наркомосвіти УСРР вдалося відстояти недоцільність запропонованого, але, як виявилось, на нетривалий час. Як наслідок, продовжували готувати фахівців з окремих видів кооперації через відповідні факультети, а саме: споживчий, сільськогосподарський і кредитний (разом із промисловим). Але вже восени 1930 р. ККІ таки реорганізували в низку освітніх та наукових установ: Торгово-крамознавчий (споживчої кооперації), Агроекономічний інститут (сільськогосподарської кооперації), Інститут промислової кооперації, Педагогічно-кооперативний інститут, Науково-дослідний кооперативний інститут, Кооперативні музеї та ін. Таким чином, у А.П. Литвиненка з'явилися нові бачення подальших творчих планів і, головне, – шляхів їх реалізації.

Однак все змінилося проти ночі 23 січня 1931 р. Згідно з розпорядженням Київського оперативного сектору Об'єднаного державного політичного управління А.П. Литвиненка заарештували. Розпочалися неодноразові допити, про що складалися відповідні протоколи: 28 січня, 29 січня, 1, 2 (двічі), 11 (двічі) та 21 лютого, 3 березня (двічі), 7 квітня (двічі) 1931 р. З кожним новим допитом кількість сторінок у кримінальному впровадженні щодо контрреволюційної діяльності і шкідництва збільшувалася за рахунок деталізації вчинків та «квартів». Читати жажливі протоколи, особливо перші, коли людина фактично розчавлена, – надзвичайно болісно, а потім навіть уже комічно, бо шита білими нитками справа своєю нелогічністю нагадує якийсь театр абсурду.

Як би там не було, через 14 місяців після арешту слідчий С.С. Брук 23 березня 1932 р. висунув А.П. Литвиненку письмове звинувачення за статтями 54-2 та 54-11 Кримінального кодексу УСРР у вигляді рішення судової трійки Об'єднаного державного політичного управління в Харкові, датоване попереднім числом – 27 квітня 1931 р. Йому інкримінували участь, починаючи з 1925 р., в Українській контрреволюційній повстанській організації, яку начебто викрили органи Об'єднаного державного політичного управління у другій половині 1930 р. Вона мала на меті «...насилницьке повалення радянської влади на Україні і встановлення Української національно-буржуазної держави». На думку слідчих, організація готувала інтервенцію і збройне повстання. Її керівником визначили колишнього голову Української Центральної Ради М.С. Грушевського. На їх переконання, саме він зумів згуртувати навколо себе, починаючи з 1924 р., «...активних діячів українського націоналістичного руху... старі петлюрівські кадри...», що «...повернулися з еміграції...», через так звані «...повстанські осередки...». За версією слідства, одне з них у Київському кооперативному інституті очолив колишній поручик царської армії, професор А.П. Литвиненко. При цьому «режисери» чомусь не звернули уваги, що він не увійшов до керівництва Київського повстанського центру. Але читаючи такі беззмістовні звинувачення, здається, що автори

«сценарію» загралися до непристойності. Та кого це хвилювало?!

Спочатку А.П. Литвиненко визнав себе винним, зокрема за вербування до організації чотирьох своїх колег, а потім все заперечив, мовляв, надав завідомо неправдиві свідчення під тиском співкамерників. Тим не менш, всі ці обставини абсурду і до кінця недоведена справа не вплинули на прокурора Об'єднаного державного політичного управління УСРР, який 10 березня 1932 р. погодив вирок: «...ув'язнення у концтаборі терміном на три роки, починаючи з 17 квітня 1931 р.». А.П. Литвиненко відбував покарання в концтаборі на станції Мідна Гора Мурманської залізниці Управління Біломорсько-Балтійських виправних трудових таборів. У листопаді 1932 р. він, керуючись статтею 27 Кримінального кодексу УСРР, звернувся до прокурора з нагляду за органами Об'єднаного державного політичного управління з заявою про «...включення до терміну перебування у таборах усього попереднього ув'язнення, починаючи з 23 січня 1931 р.». Однак не вдалося встановити, чим закінчилося це дійство. Останнім документом у «Слідчій справі № 272/20507 по звинуваченню Литвиненка А.П.» є висновок старшого помічника прокурора м. Києва з нагляду за слідством в органах держбезпеки, старшого радника юстиції П.М. Авраменка і начальника слідчого відділення Управління Комітету державної безпеки УРСР по м. Києву та Київській області, підполковника А.Ф. Берези від 26 квітня 1989 р., затвердже-

ний 28 квітня 1989 р. заступником прокурора м. Києва, державним радником юстиції 3 класу В.І. Шевченком, про повну реабілітацію А.П. Литвиненка, оскільки він потрапив під дію статті 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. «Про додаткові заходи зі встановлення справедливості по відношенню до жертв репресій, що мали місце в період 30-х – 40-х і початку 50-х років».

Ось і все, що вдалося відтворити з життя і творчих звитяг на благо Вітчизни надзвичайної особистості, високого патріота європейської України та національної ідеї, директора Центральної сільськогосподарської бібліотеки СГНКУ протягом 29 грудня 1923 – 15 серпня 1924 рр. – А.П. Литвиненка. Маю бажання продовжити архівні пошуки біографічних відомостей про вченого, а також спробувати віднайти його наукові праці у галузі сільськогосподарської кооперації. Розраховую на допомогу, насамперед краєзнавців Полтавщини та Херсонщини, в отриманні будь-яких відомостей про яскравого поборника державності України. Вірю, що відгукнуться родичі А.П. Литвиненка, знайдеться фото та інші документи, а, головне, – вдасться встановити рік смерті та місце поховання.

Віктор Вергунов,
академік НААН,
директор Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН